

OLD TURKIC WORD FORMATION ÜZERİNE NOTLAR

TALAT TEKİN

Hacettepe Üniversitesi

Burada sözünü edeceğimiz kitap Eski Türkçede söz yapımını ayrıntılı olarak ele alan iki ciltlik çok geniş kapsamlı bir yapıttır.¹ Birinci ciltte adlardan ve eylemlerden türeme adlar ele alınmış, ikinci ciltte de adlardan ve eylemlerden türeme eylemlerin yapısı incelenmiştir. Yapıtın ikinci cildi, aslında, araştırmacının *Voice and Case in Old Turkish* adlı yayımlanmamış doktorluk tezinin (Hebrew University, Jerusalem 1976) gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş biçimidir.

Erdal bu çalışmasının amacını kitabın başında şöyle belirtiyor: "The aim of this study is the description of a part of Old Turkic grammar, that part by which the speakers of the language created new lexemes and recognized the transparency of lexemes created by others" (s.3). Erdal'ın Eski Türkçede söz yapımına yaklaşımı, kitabın adından ve yukarıya aktardığım ilk cümlesinden de anlaşılacağı gibi "functional", yani "işlevsel"dir. Bu nedenledir ki Eski Türkçede ad ve eylem türeten ekler bu yapıtta işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, "Diminutives and Caritatives" (Küçültme ve okşamalıklar), "Intensification" (Pekiştirmeler), "Similatives" (Benzetmelikler), "Class markers" (Sınıflayıcılar), "Collectives" (Topluluk adları), "Color names and derivatives" (Renk adları ve türevleri), "Functional and local formatives" (İşlevsel ve yerel takılar), "Lack and negation" (Yokluk ve olumsuzluk), vb. gibi.

Erdal'ın Eski Türkçe sözcüklerin yapılarını çözümlenmede uyguladığı yöntemi gösteren güzel bir örnek onun *ögrän-* ve *ögrät-* eylemlerinin yapısı konusundaki düşüncesidir. Bilindiği gibi, Menges (ve daha önce başkaları) bu eylemlerin çıktığı eylem gövdesini ET *ög* "akıl" adından *+ra-/+rā-* eki ile türemiş bir eylem saymıştır (1968: 158-9). Erdal bu türetmeyi, Eski Türkçede addan eylem türeten bir *{+rA-}* eki bulunmadığı için, haklı olarak, reddediyor ve **ögrā-* eylem gövdesinin "sürü" anlamındaki ET *ögür* sözcüğünden *{+A-}* eki ile türemiş olduğunu ileri sürüyor (s. 33). Erdal'ın bu görüşüne katılmamak elde değildir; çünkü bu türetme yalnız biçimbilgisi bakımından değil, anlambilimi bakımından da sağlam ve akla yakın bir

türetmedir: 1) {+A-} eki Eski Türkçede adlardan eylem türeten eklerin en yaygın olanlarından biridir: 2) *ögrän-* "to learn" ve *ögrät-* "to teach" eylemlerinin asıl sözlüksel anlamları sırasıyla "alışmak, ehlileşmek, eğitilmek" ve "alıştırmak, ehlileştirmek, eğitmek"tir. Bununla ilgili olarak, Modern Türkçe *öğren-* ve *öğret-* eylemlerinin Eski Anadolu Türkçesinde, hatta Osmanlıcada bu asıl anlamları ile kullanılmış olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır: *İstanbul'a öğrenen adam* (XVI. yüzyıl), *ele öğrenmiş canver* (XVI. yüzyıl), *ele öğrenmiş kuş* (XVIII-XIX. yüzyıllar), *sen darlık mekana öğrenmiş değülsin* (XV. yüzyıl), *bedenini ısıya ve sovuğa ve susuzluğa ve açlığa... öğrede* (XIV. yüzyıl), *kınlacı eylemiş ta ki dölin alup öğrede* (XIV. yüzyıl), *az yidürmek gerek, öyün ile yimeğe öğretmek gerek* (XV. yüzyıl), *anası öldi, bunu bir ite öğretüdüm, südiyle beslendi* (XV. yüzyıl), vb. gibi (TS, V, s. 3060-61).

Erdal'ın önerdiği bir başka türeme de Eski Türkçe *irkäk* "erkek" sözcüğünü "koç" anlamındaki ET *irk* sözcüğünden getirmesidir (s. 41). Orta Türkçe (MK vb.) *ärkäk* sözcüğünün genellikle *är* sözcüğünden +*käk* eki ile türediği sanılırdı. Erdal, ET *irkäk* sözcüğünün *är* sözcüğünden türemiş olamayacağına şu kanıtları getiriyor: 1) *irkäk* sözcüğünden türemiş olan *irkäklän-* eylemi Brahmi yazılı Uygurca metinlerde açıkça /i/ ile yazılmıştır; 2) en eski Türkçe metinlerde (*İrk Bitig*'de ve Mani metinlerinde) *irkäk* sözcüğü yalnız "hayvanların erkeği" anlamında kullanılmıştır; 3) bazı Anadolu ve Azeri diyalektlerinde *ärkäk* sözcüğü bugün bile "iki yaşında koç" anlamında kullanılır. Erdal'a göre ET *irkäk* sözcüğünün daha sonra Orta Türkçe metinlerde /ä/ ile *ärkäk* biçiminde yazılması bu sözcüğün ilk hecesindeki benzerlik nedeniyle "adam, erkek" anlamındaki *är* sözcüğü ile karıştırılmış olmasındandır.

Erdal'ın bu türetmesi eski türetmeye göre çok daha inandırıcı ve kandırıcıdır. Burada, yeni Türk dillerinde de bu türetmeyi doğrulayan bazı veriler bulunduğunu hatırlatmak isterim: Yakutça *är* "koca, zevç", fakat *irkäx* "(hayvanlar için:) erkek", Halaçça *här* "adam; koca", fakat *hirkäk* "erkek", Az. *är* "koca", fakat *erkäk* "erkek", vb. gibi.

Yazar, yapıt boyunca yanlış olduğu halde genellikle kabul edilmiş birçok türetmeyi reddediyor ve onların yerine yukarıda sözünü ettiğim türden daha inandırıcı ve kandırıcı yeni türetmeler öneriyor. Bununla birlikte, yazarın önerdiği bu sayısız türetmeler içinde pek inandırıcı görünmeyen ya da gerçekten öyle olmayan bazı türetmeler de yok değildir. Bu yazıda bu gibi türetmelerden birkaçına değinmek ve kendi görüşlerimi açıklamak istiyorum.

1.Erdal MK'daki *kısrak* "mare" sözcüğünün *kısır* "sterile, barren" sözcüğünden {+Ak} eki ile türetilmiş bir ad (küçültme) olduğunu kabul etmiyor (s. 42). Oysa *kısır* sözcüğü MK'da "kısarak" anlamında da geçer: *adqır kısır kişnâdi* "aygırlar ve kısaraklar kişnedi" (MK I: 235). Ayrıca, Yakutçada ET *kısrak* sözcüğünden gelen *kitwax/kutarax* sözcüğünden başka "genç kısarak" anlamında bir de *kiut* sözcüğü vardır ki bu da daha eski bir **kısır* biçiminden gelir.

2.Erdal Uyg. *budık*"dal" sözcüğünün *but* "bacak" sözcüğünden gelmiş olabileceğine de inanmıyor; bu sözcükteki dişilin Maitrisimit'te D ile, Brahmi yazılı metinlerde de DH ile yazılmış olmasını da buna kanıt olarak gösteriyor (s. 43-44).

Oysa, biz söziçi /t/ ünsüzünün Uygurca metinlerde sık sık D harfi ile yazıldığını biliyoruz. Öte yandan bu sözcüğün MK'da her zaman T ile *butık* biçiminde yazıldığını da bir gerçektir.

Erdal'ın bu sözcüğün *butı-* "budamak" eyleminden gelemeyeceği yolundaki görüşüne katılıyorum. Clauson'un bu yoldaki görüşü (*EDPT*: 301) bence de yanlıştır. ET *butık* "dal" sözcüğü, yukarda da belirtmiş olduğum gibi, "bacak" anlamındaki *but* (< **bu:t*) sözcüğünden küçültme eki {+k} ile türetilmiştir (krş. *topık* "aşık kemiği" < *top*). Burada yeri gelmişken, ters yönde mecazi bir kullanım olarak *dal* sözcüğünün bazı Anadolu ağzlarında "kol, bacak" anlamlarında kullanılmakta olduğunu hatırlatmak isterim.

3. Erdal *āşgāk* "eşek" sözcüğünü, Doerfer gibi, *āş-* "rahvan gitmek" eyleminden {-gAk} eki ile türetilmiş bir ad sayıyor (s. 74, not 95). Bence bu türetme, Gabain'in aynı sözcüğü "arkadaş" anlamındaki *āş* (doğrusu *eş!*) sözcüğünden getirmek isteyen görüşü gibi yanlıştır.

ET *āşgāk* sözcüğü, Altay dilleri teorisine göre, aynı anlamdaki Moğolca *elciqe(n)* < **elçike(n)* sözcüğüne denk sayılır. Bu denkliğin itiraz edilecek biricik yönü Türkçe *āşgāk* biçiminde sonseste fazla bir /k/ bulunması idi. Sözcüğün yeni öğrendiğimiz Halaçça biçimi olan *āşgā* şimdi bu denkliği doğrulamaktadır: Mo. *elciqe(n)* = Hal. *āşgā*. Şimdi Halaççadaki bu /k/siz *āşgā* biçimine bakarak *āşgāk* sözcüğünün bundan {+k} eki ile türetilmiş bir küçültme olduğunu söyleyebiliriz.

4. Erdal MK'daki "Kıpçakça" *sulak* "dalak" sözcüğünü *solak* okuyor ve bunu dalağın vücudun sol tarafında bulunduğu gerçeğinden hareketle, *sol* sözcüğünün bir türevi olarak açıklamak istiyor (s. 75). Bence, Kaşgarlı'nın "Kıpçakça" olduğunu söylediği *sulak* Kıpçak lehçesine değil de kendisinin pek iyi bilmediği eski Bulgar Türkçesine ait bir sözcüktür. Nitekim "dalak" anlamındaki bu sözcük Türk dilleri içinde yalnızca Bulgar Türkçesinin bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaşçada *sula* biçiminde yaşamaktadır. Çuvaşça *sula*, kurallı olarak, daha eski bir **sulak* biçimine gider.

Erdal, Genel Türkçe *talak* "dalak" sözcüğünün {+Ak} eki ile türemiş bir sözcük olduğundan da şüphe ediyor (s. 75-76). Bu şüphe yersizdir; çünkü Yakutça *ta:l* "dalak" sözcüğü bu türemenin doğru olduğunu kanıtlar. Sözcüğün bu tek heceli biçimine Uygurca metinlerde de rastlanmıştır. Heilkunde II 1, 2 ve 85'te geçen *tal* "dalak" sözcüğü Genel Türkçe *tal* "dal" ile bir ilgisi yoktur. Bu Uygurca metindeki *tal* Genel Türkçe *ta:lak* (> Trkm. *da:lak*) sözcüğünün eksiz biçimidir ve az önce de belirttiğim gibi bu eksiz biçim Yakutçada bugün de yaşamaktadır.

5. Erdal, Bang'ın *kızıl* ve *yaşıl* sözcüklerinin sırasıyla daha eski **kızıl* ve **yaşıl* biçimlerinden geliştiği yolundaki görüşünü kabul etmiş görünüyor (s. 100). Bence, Türk dillerinde söziçi -*zs-* ve -*şs-* ünsüz çiftlerinin genellikle korunmuş olması gerçeği Bang'ın teorisini çürütmeye yeter. Kaldı ki Genel Türkçe *kızıl* sözcüğünün Çuvaşça karşılığı olan *xerle* (< **xerle* < **kırıl*) sözcüğü de Bang'ın görüşünün doğru olmadığını açıkça göstermektedir.

6. Erdal, Doerfer'in Eski Türkçe *adaş* "arkadaş, yoldaş" sözcüğünü "adları bir"

anlamındaki **a:t+daş*'tan getiren türetmesini kabul etmiş görünüyor (s. 119). Bu türetme bence şu nedenlerle kabul edilemez: 1) Eski Türkçe *adaş* sözcüğünde "adları bir" anlamı yoktur; 2) Eski Türkçe döneminden önce bir *td > d* değişmesi düşünülemez; 3) ET *adaş* sözcüğü Orta Türkçe metinlerde ve bugünkü Türk dillerinde *ayaş* biçimindedir: İbn Mühenna *ayaş* "arkadaş", Kırgızca *ayaş* ay., vb. gibi. ET *adaş* sözcüğü **a:tdaş*'tan gelse idi bu gelişme olmazdı.

7. Erdal, ET *kapıy* ya da *kapag* "kapı" sözcüğü ile MK'daki *kapga* "büyük kapı" sözcüğünü kuramsal bir **kapa-* eyleminden getiriyor (s. 190). Bence ET *kapıg/kapag* sözcüğü daha Eski Türkçe döneminde kullanıştan düşmüş tek heceli bir **kap-* "kapamak" eyleminden gelir. Bu eylem bugün Türk dilleri içinde yalnızca Çuvaşçada *hup-* (< **kap-*) biçiminde yaşamaktadır: *alak hup-* "kapıyı kapamak", *kus hup-* "gözleri kapamak", *hupa* "kapalı" (< **kapuk*), vb. MK'daki *kapgak* "kapak, sadak kapağı" sözcüğü de bu **kap-* eyleminden türemiş bir addir.

8. Erdal, *ölüt* "katliam", *takşut* "nazım, koşuk", *batut* "gizlilik", *kaçut* "düşmanı takip" gibi {-Ut} ekli adların, anlamlarına bakarak, *ölür-* "öldürmek", *takşur-* "şir düzmek, nazmetmek", *batur-* "batırmak" ve *kaçur-* "kaçırmak" gibi ettirgen çatılardan türemiş olmaları gerektiğini ileri sürüyor: *ölüt* < **ölür-t*, *takşut* < **takşur-t*, *batut* < **batur-t*, *kaçut* < **kaçur-t* vb. gibi (s. 310-311). Bu görüş anlambilimi açısından inandırıcı görünüyor ise de sesbilimi açısından öyle görünmüyor. Çünkü /t/ den önceki /r/ ünsüzünün *kükürt* "gök gürültüsü", *mañırt* "bağırıtı", *kāñırt* "homurdanma" gibi benzer yapıdaki adlarda korunduğu halde *ölüt*, *takşut*, *batut*, *kaçut* gibi sözcüklerde niçin düştüğünü açıklamak zordur. Kaldı ki Erdal "kavuşma yeri" anlamındaki *kavşut* adının *kavşur-* "kavuşturmak" ya da *kavış-* "kavuşmak" eylemlerinden birinden türemiş olabileceğini de söylüyor (s. 312). Eğer, *kavşut* adı *kavış-* eyleminden gelebiliyorsa, sözkonusu öbür adlar niçin *öl-*, **takış-*, *bat-* ve *kaç-* eylemlerinden gelemez?

9. Erdal ET *yogru/yogrut/yorgurt* "yoğurt" sözcüğünün, genellikle sanıldığı gibi, *yogur-* eyleminden türemiş olabileceğini söylüyor (s. 313). Bu türetme bence doğru olamaz. Çünkü bir kez *yogur-* eylemi, Türkçe ve Azeri dışında her yerde /u/ iledir. İkinci olarak, "yoğurt" ile "yoğurmak" eylemi arasında anlam ilişkisi yoktur. Süt yoğrulmaz ya da yoğurt süt yoğrularak yapılmaz. Öte yandan, *yogrut* sözcüğü, Erdal'ın da işaret etmiş olduğu gibi, *yogun* sıfatı ile köktaş olabilir.

10. Eylemlerden {-(X)z} eki ile türemiş adlar bölümünde Erdal *ku:tuz* "kuduz", *sāmiz* "semiz", *yavız* "kötü" gibi sıfatların /r/ düşmesi ile **ku:tur-z*, **sāmri-z*, **yavri-z* gibi ana biçimlerden gelişmiş olabileceğini söylüyor (s. 323).

Hemen belirteyim ki ET ve MK *kutur-* "kudurmak" eylemi büyük bir olasılıkla daha eski ve asli bir **ku:trı-* ya da **ku:tru-* biçiminden gelen metatetik bir biçimdir: *kutur-* < **ku:tru-*. Eylemin Türkmencedeki *gu:dura-* biçimi bu görüşü kanıtlar: *gu:dura-* < **ku:turu-* < **ku:tur+ı-* ya da **ku:tu+u-*.

İkinci olarak, **sāmri-z* ve **yavri-z* gibi biçimlerde hece başındaki/r/ ünsüzünün düşmesi kolay kolay açıklanamaz. Bu nedenle olmalı ki Erdal daha ileride *sāmri-* "semirmek" ve **yavri-* "kötüleştirmek" eylemlerinin sırasıyla *sāmiz* ve *yavız*

sıfatlarından {+I-} eki ile türemiş olduklarını söylüyor (s. 480). Ona göre, bu adlara {+I-} eki eklendiğinde bunlardaki sones /z/ kendiliğinden /r/ye dönüşmüştür. Bu açıklama da inandırıcı değildir. *sāmi*z ve *yavı*z sözcüklerindeki sones /z/ ünsüzü {+I-} eki ya da ünlüsü önünde niçin /r/ye değişsin? Nitekim *üz* "sağır" sözcüğünden aynı ekle türetilmiş *üz*i- "sağır olmak" eyleminde (MK III 253) sones /z/ olduğu gibi kalmış, /r/ye değişmemiştir.

Bence bu gibi eylemler için en inandırıcı açıklama *zetacism* ya da "zeleşme" olayıdır. yani *sāmi*z ve *yavı*z sözcüklerinin daha eski ve asli biçimlerinin **sāmir*' ve **yavır*' olduğunu, *sāmir*i- ve **yavır*i- eylemlerinin de bu asli biçimlerden, yani *zetacism* öncesi, {+I-} eki ile türemiş olduklarını varsayan teoridir (bk. T.Tekin, "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic, *AOH* XXII: 1, 51-80).

11. Erdal Eski Türkçe *üstā*- "artırmak, yükseltmek" eyleminin *üzā* "yukarıda" zarfından {+tA-} eki ile türemiş olduğunu düşünüyor: *üstā*- < **üzā*+*tā*-. Ona göre *üzā* sözcüğüne {+tA-} eki eklenince vurgusuz olan orta hece ünlüsü /ā/ düşmüş ve eylem önce **üztā*- sonra da **üstā*- biçimini almıştır (s. 457).

Bu türetme bence pek inandırıcı değildir: çünkü vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi kuralı daha çok dar ünlüler için geçerlidir. Bu nedenle **üzātā*- gibi bir biçimin *üstā*- biçimine değişmesi zordur. Bence gerek ET *üstün* "yukarı, yukarıda" gerekse *üstā*- eylemi için bir **üz* "üst" kökü tasarlamak zorundayız. Aslında tasarlamamıza da gerek yoktur; çünkü böyle bir ad kökü Codex Cumanicus'ta geçer: *ayag üzi* "ayağın üst kısmı" (K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, s. 31). Codex Cumanicus'taki bu sözcük bugün Sarı Uygurcada yaşamaktadır: (Malov) *üz*, *yüz*, (Teniřev) *ez* "üst kısım, yüzey": *yunnig ez-ge* "evin üstünde", *suning ez-te* "suyun üstünde" vb. gibi. Genel Türkçe **üz* sözcüğünün Çuvařçadaki karşılığı da, kurallı olarak ya da beklendiği gibi, *vir* sözcüğüdür: *vir* < **ür*' (bk. T. Tekin, "New Examples of Zetacism", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991: 145-146).

12. Yansımalardan {+kIr-} eki türemiş eylemlerden söz ettikten sonra Erdal şöyle diyor: "A few onomatopoeic verbs ending in +*kIrA*- will be mentioned below. It will be difficult to connect the two sets convincingly, if it cannot be shown why the stem-final /A/ was dropped here but retained there" (s. 467).

Eski Türkçedeki {+kIr-} // {+kIrA-} nöbetleşmesi bence şöyle açıklanabilir: +*kIr*- ekli yansıma eylemlerin geniş zaman eki daima -*Ar* biçimindedir ve buradaki /A/ bu gibi eylemlerin daha eski biçimlerinin kalıntısıdır, yani MK *ba:kır*- "bağırmak", *ba:kır-ar* < **ba:kıra-r*, MK *sıkır*- "ışık çalmak", *sıkır-ar* < **sıkıra-r* vb. gibi. Böyle olunca, bu gibi geniş zaman biçimlerinin Türkçe konuşanlarca iki ayrı biçimde, yani *sıkır-ar* ya da *sıkra-r* biçimlerinde algılanmış ya da çözümlenmiş olması doğaldır. Nitekim, MK'daki *ba:kır*- eylemi daha Anonim Tefsir'de (XIII. yüzyıl) *bakra*- biçiminde geçer. Bu eylem bugün Yeni Uygurcada da *waqra*- biçimindedir.

13. ET *adır*- "ayırarak" eyleminin yapısını incelerken Erdal şöyle diyor: "It shares its base with *adin* 'different', *adıg* 'sober' and *adin*- 'to sober up'" (s. 535).

Hemen belirtiyim ki ET *adır*- eylemi *adıg* "ayık" ve *adin*- "ayılmak"

sözcükleri ile köktaş olamaz. Çünkü *adır-* eylemindeki /a/ ünlüsü kısadır (krş. Trkm *ayır-*); ET adın- "ayılmak" eylemindeki /a/ ünlüsü ile *adığ* sıfatındaki /a/ ünlüsü ise uzun olmalıdır (krş. Trkm. *a:yıl-* < **a:dil-*).

14. Yukarıdakine benzer bir türetme yanlışı da Erdal'ın ET *toş-* "dolmak" eylemini *tok* ve *tod-* "doymak" ile köktaş saymasıdır (s. 570). Bu türetme şu nedenle kabul edilemez: ET *tok* ve *tod-* sözcüklerindeki /o/ ünlüsü kısadır (krş. Trkm. *dok* "tok" ve *doş-*, Yak. *tot-* "doymak" < **tod-*). Öte yandan, ET *toş-* "dolmak" eylemindeki /o/ ünlüsü ahlında uzun olması gerekir, çünkü bu eylem uzun ünlülü *to:l-* "dolmak" eylemi (= Trkm. *do:l-*, Yak. *tuol-* < **to:l-*) ile köktaş ve eşanlamlıdır.

15. Eylem köklerinden {-X)n-} eki ile yapılmış türemeler arasında Erdal'ın /o/ ile *ton-* biçiminde yazdığı "kapanmak, tıkanmak" eylemi de var (s. 620). Bu okuyuş doğru olamaz; çünkü bu eylem bugün her yerde /u/ iledir: Tuv. *dun-* "durdurulmak, tıkanmak", *dunuk* "sağır", Hak. *tun-* "sağır olmak", *tunux* "sağır", *tuyux* "kapalı, tıkalı", Tat. *ton-* "sağır olma" < *tun-* vb. gibi. ET *tuman* "duman, sis" sözcüğü de, Erdal'ın görüşüne aykırı olarak (s. 387), "kapamak" anlamındaki bu *tu-* eylem kökünden türemiş olabilir. Bu sözcük ve köktaşları *DTS*'de doğru olarak /u/ ile okunmuştur. Clauson'daki *to-* "to close, block" eylemi (*EDPT*: 434) ile türevleri düzeltilmelidir.

16. {-X)n-} ekli eylemler arasında anılan /k/li *ükün-* "(askeri birlikler) toplanmak" eyleminin (s. 625) doğru biçimi de /g/ ile *ügün-* olmalıdır; çünkü bu eylemin kökünün modern Türk dillerindeki biçimleri daha eski bir **üg-* biçimine gider: Hak. *üg-* "yığmak, toplamak", Alt. *ü:-* ay., Trkm. *üv-* ay., Kzk., Kırg. vb. *üy-* ay., Tat., Bşk. *öy-* ay. < **üg-*. Bu kökten *-mä* eki ile türemiş *ükmä* "yığın" sözcüğü de (s. 318) *ügmä* olarak düzeltilmelidir.

Clauson'un *ügün-* eylemini *ökün-* okuyup bunu Orhon yazıtlarındaki *ökün-* "pişman olmak, nedamet getirmek, üzülme" eylemi ile bir ve aynı sayması ise (*EDPT*: 111) büsbütün yanlıştır.

17. {-Ur-} ekli ettirgen eylemler arasında "yitirmek, kaybetmek" anlamında bir *yet-ür-/et-ür-* eylemi de var (s.724). Bu eylem *yitür-/itür-* biçiminde düzeltilmelidir. Çünkü "kaybolmak" anlamındaki *yit-* eylemi Yakutça dışında her yerde /i/ iledir. Bu eylem yalnız Yakutçada *süt-* "kaybolmak" biçimindedir ki bu da daha eski bir **yüt-* biçimine gider. Eylemin bu /ü/lü biçimi eski metinlerden İrk Bitig'de görülür; *kün ortu yütür-üp* "gün ortasında yitirip" (İrk Bitig 24). Bu *yit-* // *yüt-* nöbetleşmesinin Türk dillerinde başka örnekleri de vardır: *ti:t-* // *tü:t-* "ditmek" vb.

18. Erdal, {-Ur-} ekli ettirgen eylemler arasında *yogur-* eylemini de anarak şöyle diyor: "*yogur-* 'to knead', originally perhaps 'to condense, thicken' if it is related to *yogrut* and *yogun*" (s. 725).

Genellikle *yogur-* biçiminde okunan bu eylem, yukarıda da değinmiş olduğum gibi, Türkçe ve Azeri dışında her yerde /u/ iledir. Clauson'un *yogrut* "yoğurt" sözcüğünü *yogur-* eyleminden getiren türetmesi (*EDPT*: 905) yalnız bu nedenle kabul edilemez.

Öte yandan, eğer Ana Türkçede "kalınlaşmak, yoğunlaşmak" anlamında bir *yog- eylemi var idiye *yogun* sözcüğü bundan, *yogrut* sözcüğü de bu eylemin ettirgen çatısı olarak tasarlanabilecek *yogur- eyleminden geliyor olabilir.

19. {-GUR-} ekli ettirgen eylemler arasında *tirgür-* "canlandırmak, diriltmek" eylemi de var. Erdal bu eylemden söz ederken Orhon yazıtlarındaki *tirg(ü)rü* "yaşatıp" sözcüğünün, ikinci hecesindeki yuvartak /ü/ ünlüsü yazılmamış olduğundan, böyle okunamayacağını ileri sürerek bunun yerine *tirig+gärü* okunmasını öneriyor (s. 753).

Hemen belirteyim ki yazıtlarda ilk hecenin düz ünlüsünden sonra gelen yuvartak ünlünün yazılmadığı başka örnekler de vardır. Örneğin Tunyukuk yazıtının 25. satırındaki *b(i)nt(ü)rä* "bindirip" sözcüğünün ikinci hecesindeki /ü/ ünlüsü de yazılmamıştır. Ayrıca, Erdal'ın bunun yerine önerdiği *tiriggärü* sözcüğü ancak "diriye doğru, dirilere doğru" anlamına gelir ki bu da bağlama uymaz; *öltäçi bodunug tirgürü iğittim* "Ölecek halkı yaşatıp besledim" (Kül Tegin D 29).

20. Uygurca ve Karahanlı Türkçesi *müntür-* "bindirmek" eyleminden söz ederken Erdal yazıtlarda geçen ve az önce andığımız *b(i)nt(ü)rä* sözcüğüne de değiniyor ve şöyle diyor: "Several scholars (including the EDPT) read *bintürä* in Toñ 25 and assign the form to the verb discussed here. This is quite unlikely as the second vowel is not written out and cannot therefore be rounded, and the converb vowel of this format is not /A/. Read perhaps *ävin terä* instead" (s. 801-802).

Erdal önerdiği *ävin terä* öbeğinin anlamını vermiyor. Böyle bir söz öbeği ancak "evlerini (çadırlarını) derleyip" anlamına gelebilir ki bu da bağlama uymaz. Çünkü bundan önce *(a)t üzä* "atların üzerine" söz öbeği, bundan sonra da *k(a)r(ı)g sökd(ü)m* "karları söktüm" cümlesi vardır: *(a)t üzä b(i)nt(ü)rä k(a)r(ı)g sökd(ü)m* " (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm". Tunyukuk'un yollardaki karı sökmek için askerleri atlara bindirtmesi doğaldır. *b(i)nt(ü)rä* sözcüğündeki /ü/nün yazılmamış olmasına gelince, 8.yüzyılın ilk yarısında Moğolistan bozkırlarında Tunyukuk yazıtını yazan kişiden runik yazım kurallarına istisnasız uymuş olmasını da bekleyemeyiz. Nitekim, aynı yazıcı ilk hecedeki /i/ ünlüsünü yazmayı da unutmuştur.

Erdal *bintür-* eyleminin zarf ünlüsünün /A/ olmadığını söylemekte haklıdır. Ancak, Eski Türkçe metinlerde kurallara aykırı istisnalar yok mudur? Örneğin, {- (X)t-} ekli ettirgen eylemlerin zarf ünlüsü genellikle /i/ iken ve *elt-* "iletmek" eyleminin zarf biçimi yazıtlarda daima *elt-i* iken TT V'te, TT X'da ve Hsüan Tsang'da *elt-ü* biçimini bulmuyor muyuz? Erdal'ın *bintürä* yerine önerdiği *ävin terä* söz öbeğindeki *terä* de *ter-* "dermek" eyleminin zarf biçimi olmalıdır. Ne var ki biz bu eylemin zarf biçimini 759-760 tarihlerinden kalma Şine-Usu yazıtında /ü/ ile *tir-ü* olarak buluyoruz: *tok(u)z og(u)z bod(u)n(u)m(ı)n tir-ü kubr(a)tı alt(ı)m* "Dokuz Oğuz halkımı derleyip toplayıp (egemenliğim altına) aldım" (Kuzey 5). Aynı eylemin /A/ ekli zarf biçimini olan *terä* ise geç bir biçimdir ve ancak TT X ile İnsadı Sutra'da bulunur.

Marcel Erdal'ın Eski Türkçede söz yapımını işlevsel yönden ele alan *Old*

Turkic Word Formation adlı bu çalışması iki büyük ciltten oluşan ve toplam sayfa sayısı 900'e yaklaşan "büyük" bir yapıttır. "Büyük" sıfatını burada hem sözlük anlamında hem de mecazi anlamda kullanıyorum. Gerçekten, iki büyük ciltlik bu yapıtta yanlış fakat genellikle kabul edilmiş birçok türetme sağlam dilbilimsel kanıtlarla çürütülmüş, bunların yerine daha inandırıcı ve kandırıcı yeni türetmeler önerilmiştir. Yüzlerce yeni türetme arasında yeterince inandırıcı ya da kandırıcı olmayan bazı türetmelerin bulunması son derece doğaldır. Bu gibi türetmelerin bir kısmına bu yazıda değindim. Şüphesiz ki bu yapıtta değinmek isteyip de değinmediğim, daha doğrusu bu yazının çerçevesi içinde değinemediğim başka türetmeler de var. Bunlara değinmeyi ileride çıkacak başka fırsatlara bırakıyorum.

Son olarak şunu özellikle vurgulamak isterim: Marcel Erdal'ın bu değerli çalışması son yıllarda Eski Türkçe araştırmalarına yapılmış büyük ve çok önemli bir katkıdır. Ben bu yapıtı baştan sona büyük bir ilgi ve zevkle okudum ve hiç şüphesiz ondan çok yararlandım. Erdal'ın *Old Turkic Word Formation* adlı yapıtı gerek Türk dilbilimi araştırmacıları ve dilbilimciler gerekse bu bilim dalına ilgi duyan herkes için uzun süre en önemli ve en güvenilir bir başvuru kitabı olarak kalacaktır.

1 Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I, II*, Wiesbaden 1991, 874 s.